

A szuverenitás fogalmának kora újkori kezdetei és az Erdélyi Fejedelemség példája

KISTELEKI KÁROLY

Mi a szuverenitás lényege? Politikai vagy jogi kategóriáról van-e szó? Ki a szuverenitás alanya az államban? Mit jelent az állami szuverenitás? E kérdésekre az elmúlt több mint négyszáz évben, vagyis a fogalom megjelenésétől kezdve számos tudomány művelői keresték a választ. A különböző országokban és történelmi korszakokban az eltérő fogalmi megközelítésekéből született válaszok azt bizonyítják, hogy a szuverenitásnak nincs egységes „világfogalma”, miközben paradox módon a nemzetközi kapcsolatok egész rendszere az államok „szuverén egyenlőségén” alapul.¹ Dezső Márta alkotmányjogász idézett véleményében tömören láttatja a szuverenitással kapcsolatos problémakör „lelkét”. A szuverenitás mai értelmezésének gyökerei a XVI. századi Franciaországba nyúlnak vissza. A fogalom itt jelent meg egy 300-400 éves folyamat végeredményeként, ezért eredeti jelentése csak történeti kontextusban érthető meg és értelmezhető. Írásomban arra teszek kísérletet, hogy a szuverenitás-fogalom kialakulásának időszakában, a kora újkorban a „klasszikus” szerzők – jelesül Jean Bodin és Hugo Grotius – levezetését áttekintve igyekszem a kérdést tanulmányozni. Ezt követően a kérdéskörnek már a születése időszakában meglévő bonyolultságát igyekszem egy hazai példával – az Erdélyi Fejedelemség szuverenitásával – illusztrálni. Nézetem szerint a szuverenitást az államfogalommal kapcsolatos kontextusban érdemes vizsgálni, ezért először erre fókuszálok.

AZ ÁLLAM FOGALMI ÖSSZETEVŐI

Mikortól számítható a modern értelemben vett *állam* Európában? Az *állam* fogalomnak a középkori politikai szerveződésekre vonatkozó használata – középkornak a IV. század végétől a XV. század közepéig terjedő

¹ Dezső Márta: A szuverenitás, in: Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan*. I. kötet. Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 121. o.

időszakot számítva – a korszak túlnyomó részében nem indokolt, sőt akár félrevezető is lehet.² Csupán a XII. század végétől figyelhetők meg az első olyan nyomok, amelyek az elvont államiság eszméjét és realitását mutatják. Az „állam” fogalmának a középkori viszonyok közti hiányára jól világít rá Dunabin véleménye: „Az első nehézség, amivel a középkori politikai irodalom mai olvasója szembesül, egy olyan pontos, elvont főnév hiánya, amely képes az »állam« fogalmának visszaadására.”³ Ugyan a középkor második felében a politikai közösség megjelölésére több kifejezés volt forgalomban (*respublica*, *regnum*, *civitas*), de egyik sem jelenítette meg maradéktalanul a népesség, a területi kizárólagosság és a szuverenitás összekapcsolódását.⁴ A kifejezések számos jelentéstartalmat hordoztak, és a legnagyobb nehézséget a szavak és jelentések változása okozza.⁵

Az állam szó a modern európai nyelvekben a latin *status* szóból ered (*state*, *Staat*, *stato* stb.). A *status* kifejezést részletesen megvizsgáló Paczolay Péter kutatásai azt mutatják, hogy ez a szó antik és középkori alkalmazásai során nem vagy csak ritkán és érintőlegesen találkozott olyan jelentéssel, amely a modern értelmű államfogalomba illeszkedik.⁶

A görög *polisz* kifejezést a rómaiak a *civitas* szóval fordították latinra, amelynek a római elméletben három fő jelentése volt: (a) polgárok összessége, (b) polgárjog (a *civis*, a polgár jogállapota), (c) a polgárok által lakott hely, az „államterület”.⁷

A „*civitas*”-sal részben rokon értelemben használták a *res publica* fogalmát, amely Cicerónál azokat az ügyeket jelentette, amelyekkel a polgárok összessége foglalkozott (közvégy, közérdek, a nép helyzete, szükséglete, tettei, majd később a politikai intézmények és a közösség).⁸

² Sashalmi Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlatja*. Pannonica, Budapest, 2006, 9–10. o.

³ Dunabin, Jean: Government, in: Burns, James H. (szerk.): *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450*. Cambridge University Press, Cambridge, 1988, 479. o.

⁴ Sashalmi: *i. m.* (2006) 11. o. A különböző kifejezések részletes terminológiai vizsgálatát adja Paczolay Péter; vö. Paczolay Péter: Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája, in: Gombos József: *Finnország politikatörténete, 1809–1917*. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged, 1994, 13–15. o.

⁵ Paczolay: *i. m.* (1994) 13. o.

⁶ Paczolay: *i. m.* (1994) 15–19.

⁷ Paczolay: *i. m.* (1994) 15.

⁸ Cicero meghatározása szerint a „*res publica*” nem más, mint a „nép dolga”, „*res populi*”. „Az állam tehát a nép ügye, a nép azonban nem olyan embergyülekezet, amely akármilyen módon keletkezett, hanem a tömegnek olyan csoportosulása, amelynek alapja jogi megállapodás és közös előny. A csoportosulás elsődleges indítéka nem annyira a gyengeség érzésében, mint inkább az emberek úgynevezett természetes társas ösztönében rejlik. S erre az emberi természet nem csupán felszólít, hanem egyenesen kényszerít is.” Cicero: *Az állam*. Ford.: Hamza Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 90. o.

Maga a „res publica” a rómaiaknál még nem az államot jelölő szó, mivel ilyen kifejezést ők nem ismertek, a „res publica” tehát önmagában nem jelentett semmiféle kormányzati formát, hanem a *polgárok politikai értelemben vett közösségét* értették rajta. Ilyen értelemben, azaz „politikai közösség” jelentésben kezdik használni a 12. század közepétől.

Maga a „status” kifejezés római kori használatának vizsgálata azt mutatja, hogy a szó általában valamely dolog állapotára vonatkozott, e jelentésen belül esetenként kaphatott politikai értelmezést is (*status rei publicae, status civitatis*). A kifejezés tehát nem az önálló politikai szervezet elvont kifejezése, hanem a *res publicának* a konkrét létezési módja. Viszont abban eltér a többi politikai közösséget, illetve államformát jelölő fogalomtól, hogy – ahogy előzőleg bemutattuk – önállóan, elvontan nem használták, kizárólag szóösszetételben. A szónak az államfogalomhoz köthető értelmezései a VII. században megszakadtak, és a kifejezés a XIV. századig terjedő időszakban homályos értelmezésekben bukkant fel.⁹

A *status* szó késő középkori értelmezései:¹⁰

- A hűbérjogban: elsősorban Angliában a XIV. századtól a *rang, méltóság, hatalom* értelemben használták.
- A recipiált római jogban és a kánonjogban: (a) az uralkodó hivatali hatalma (*status regis – status regni*) és kötelességei a közjó érdekében; (b) a glosszátoroknál az egész közösség üdvének és javának értelmében (*status, id est utilitas publica*); (c) az ország politikai viszonyainak összességét a „korona” fogalmába koncentrááló felfogás (*status coronae*), amely így szorosan összekapcsolja az állam és a korona fogalmát (lásd Szentkorona-tan).
- A rendiségben: főként a franciáknál a rendek és a rendi gyűlések megjelöléseként. (*États Généraux* – a központi rendi gyűlés megnevezése.)

A szó Aquinói Tamásnál magát a kormányzatot és a közösség rendjét jelenti.

A XIV. században viszont az olasz városokban keletkezett források az olasz „stato” szónak már az állam irányába mutató jelentésváltozását dokumentálják. Az itáliai reneszánsz szerzőknél uralomként, terület fölötti uralomként jelenik meg, amit a tulajdonjogi szemléletű *dominiummal* azonosítottak, s ebből egyértelműen levezethetővé vált a *stato* fogalomnak a terület – és részint a lakosság – feletti uralomra utaló jelentése.¹¹

⁹ Paczolay: *i. m.* (1994) 16. o.

¹⁰ Paczolay: *i. m.* (1994) 17–18. o.

¹¹ Firenzei iratokban a „közösség jó állapota”-ként is használják. Paczolay: *i. m.* (1994) 18–19. o. Firenze tekintetében Jakob Burckhardt megjegyzi, hogy „magas rendű politikai tudatossága” miatt Firenze „megérdemli, hogy a világ első modern államának neveztesse”. Vö. Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2011, 126. o.

A fogalom főként Machiavellinél már közel kerül a modern állam jelentéséhez, így a szakirodalomban többséget élvez az a nézet, amely szerint az *állam modern* fogalma Niccolò Machiavelli nyomán az újkorban, a XVI–XVII. században jelent meg,¹² és a *status* fogalom jelentéstartalma elsőként a XVI. század végére „telítődik meg” a mai, modern értelmezéssel.¹³

A XIII. századot megelőzően tehát a politikai szerveződések sem elvben, sem a gyakorlatban nem rendelkeztek a legfőbb és végső joghatóság, valamint a területi kizárólagosság együttes jegyeivel.¹⁴ 1200 táján a monarchikus keretek még eléggé üresek voltak, s a magánjogi és közjogi viszony olyan arányban csúszott egybe, amilyen mértékben a hűbériesség „az állam (...) helyébe lépett, következésképpen az »állam« képletét szinte helyettesítette »társadalmi« viszonylatokkal”.¹⁵

A feudalizálódás eme strukturálódási folyamatát Szűcs Jenő a következőképpen jeleníti meg: „A kifejlett hűbér szerkezetben az állam igazgatási, katonai, fiskális, bíraskodási funkciói szinte maradéktalanul elszakadtak az uralkodói hatalomtól, hogy lesüllyedve mintegy lépcsőzetesen eloszoljanak a »hűbértársadalomban«, ahol aztán minden szinten külön-külön integrálódtak, egybeolvadva a földbirtoklás ugyancsak lépcsőzetes rendszerével.”¹⁶

A feudalizmusból hiányoztak azok a lényeges összetevők, amelyek a modern államfelfogást alkotják, jelesül a meghatározott terület és a konkrétan behatárolt és megnevezett főhatalom, így mindezek alapján Sashalmi szerint a feudalizmus időszakára a hűbéri kormányzás terminológiáját használhatjuk a hűbéri állam kifejezés helyett.¹⁷ Ugyanis a XIII. századot megelőzően nem rendeződött a hatalom egyetlen hierarchikus rendszerbe. Ennek legfőbb okai közé tartozott a többes vazallitás; a kormányzás személyes jellege, amely nem egy adott terület, hanem adott személyek felett érvényesült,¹⁸ így hiányzott a területi kizárólagosság

¹² Paczolay: *i. m.* (1994) 19–24. o.

¹³ Például Angliában az 1590-es évekre a „State” szó már nem a király vagy a királyság státuszát, jogi állapotát („state of the King, state of the Kingdom”) jelentette, hanem felvette modern jelentését. Míg a század elején még a brit szigetekről szólván a királyság vagy az ország kifejezést használták, a század végén már ugyanerre az állam megjelölés szolgált. Sashalmi: *i. m.* (2006) 11–12. o.

¹⁴ Spruyt, Hendrik: *The Sovereign State and its Competitors. An Analysis of Systems of Change*. Princeton University Press, Princeton, 1994, 34. o.

¹⁵ Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983, 29. o.

¹⁶ Szűcs: *i. m.* (1983) 32–33. o.

¹⁷ Sashalmi: *i. m.* (2006) 26. o.

¹⁸ A király – a kora középkori felfogás fennállásaként – az adott nép király, így például az „angolok királya”, a „franciák királya” volt, nem Angliáé és Franciaorszáé. Az utóbbi elnevezés csak az 1200-as évek elejétől vált általánossá. Katus László: *A középkor története*. Pannonica–Rubicon, Budapest, 2000, 255. o.

elve, de ugyanígy hiányzott a világi kormányzás szakrális buroktól mentes olyan felfogása, mint önálló létjogosultsággal bíró tevékenység a közjó érdekében.¹⁹

A király az egyik legfontosabb középkori monarchiában, Franciaországban 1150–1300 között előbb legfőbb hűbérúr, *suzerain* lett – azaz nem tett sem saját vazallusának, sem külhoni hatalomnak hűbéreskút –, azaz a hűbéri lánc tetejére lépett, majd fokozatosan azon kívülre került, fölébe kerekedett, *szuverén*é vált.²⁰

Az 1300-as évek elejére a főhatalmat birtokló király pozíciójának felfogása jelentős változáson ment keresztül: legfőbb *hűbérúrból* legfőbb *közjogi méltósággá* minősítődött át. Viszont a legfőbb hűbérúri minőség továbbra is megmaradt – még a XVIII. századi francia iratokban is megjelenik a király hűbérúri minősítése –, de a hangsúly már egyértelműen áttevődött a „szuverénként” való regnálásra.²¹ Ennek a fokozatos változásnak a belső minőségét jól illusztrálja II. Fülöp Ágost francia király (1180–1223) politikai végrendelete, melyben hivatalnokait így intette: „a királyi hivatal (*officium regis*) célja az, hogy minden módon gondoskodjék az alattvalók jólétéről, valamint az, hogy a közjót az egyéni nyereség elé helyezze”.²²

Itt már az uralkodó hatalma nem csupán a hűbérúri minőség, valamint nemcsak „*rex et sacerdos*”, hanem megjelenik a *királyság mint hivatal*, amely a közjó érdekében fejti ki tevékenységét. A közhatalom ennek értelmében már nem személyhez kötött, hanem egy olyan *depersonalizált jogosítványegyüttes*, amely az adott uralkodó személyétől és akaratától különválva létezik.²³ Mindez tényszerűen tetten érhető a koronaszme európai térhódításában.

A királynak mint közhivatalt ellátó személynek ennek alapján az volt a kötelessége, hogy státusát (*status regis*) a királyság jogállapotának (*status regni*) fenntartására használja. Innen vezetett aztán az út a XVII. századig, amikor az állam mint különálló entitás megszületik, amit az uralkodónak kötelessége fenntartani.

Mindezekre alapítva a modern államfogalom kialakulásában Machiavelli munkásságát nagy fontosságúnak tekintő s erre alapozva a ma már klasszikusnak számító, nagy hatású államfogalmat Georg Jellinek fejtette ki.²⁴ Jellinek az állam következő három fogalmi elemét emelte ki:

¹⁹ Sashalmi: *i. m.* (2006) 26–31.

²⁰ Katus: *i. m.* (2000) 256. o.

²¹ Sashalmi: *i. m.* (2006) 33. o.

²² Schulze, Hagen: *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present*. Blackwell, Cambridge, Mass. – Oxford, 1996, 17. o.

²³ Rowen, Herbert Harvey: *The King's State. Proprietary Dynasticism in Early Modern France*. Rutgers University Press, New Brunswick, N. J., 1980, 11. o.

²⁴ Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Verlag von O. Häring, Berlin, 1900.

- a meghatározott terület (*Staatsgebiet*),
- az ott élő lakosság (*Staatsvolk*) és
- az ezek fölött megnyilvánuló, ezeket uraló főhatalom (*Staatsgewalt*).²⁵

A SZUVERENITÁS TEÓRIÁJÁNAK KIALAKULÁSA

Továbbra is Jellinek okfejtésénél maradva, de immáron a szuverenitásra koncentráva megállapítható, hogy Georg Jellinek a fogalom kifejlődésével kapcsolatban három összefüggésre hívta fel a figyelmet:

- „történeti eredetét tekintve a szuverenitás politikai elképzelés, mely később jogivá sűrűsödött”,²⁶
- polemikus fogalom, amely eredetileg *defenzív* volt, később *offenzív*vé vált,²⁷
- akkor dolgozták ki pozitív tartalmát, amikor a teoretikusok úgy látták, hogy az *államfogalom lényeges elemének* tekinthető.²⁸

²⁵ A XX. századi nemzetközi jogi dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Jellinek klasszikus meghatározása mind a mai napig helytálló. Az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló 1933-as montevideói egyezmény 1. cikkének meghatározása szerint az államnak a nemzetközi jog szempontjából az alábbi tulajdonságokkal kell rendelkeznie: „a) állandó lakosság, b) meghatározott terület, c) kormányzat, d) más államokkal való kapcsolattartás képessége”. Ez utóbbi szemponttal – azaz a más államokkal való kapcsolatlétesítési képességgel – egészíti ki a klasszikus meghatározást a nemzetközi jog egyik legelterjedtebb amerikai tankönyve is; vö. Henkin, Louis – Pugh, Richard C. – Schachter, Oscar – Smit, Hans: *International Law (Cases and Materials)*. West Publishing, St. Paul, 21986, 229. o. Mindezen véleményekkel együtt kijelenthető, hogy általánosan elfogadott és a leggyakrabban alkalmazott megközelítés az állam fogalmi elemei kapcsán a terület, lakosság, főhatalom/szuverenitás meghatározás. Ezúton is köszönöm Lamm Vandának, hogy felhívta a figyelmemet a fentiekben hivatkozott amerikai műre. A nemzetközi Jugoszlávia-konferencia által 1991 szeptemberében létrehozott ún. Badinter-bizottság 1. számú véleményében megállapította, hogy „az államot általában véve olyan közösségként határozzák meg, amelynek területe és szervezett politikai hatalomnak alávetett lakossága van”, és „az ilyen államot a szuverenitás jellemzi”. A bizottság mindehhez hozzátette, hogy a belső politikai szervezet és az alkotmány rendelkezései „puszta tények”, ám azokat számításba kell venni a kormányzatnak a lakosság és a terület feletti főhatalmának megállapításához. Vö. Shaw, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. Complex Kiadó, Budapest, 2009, 179–180. o.

²⁶ Jellinek: *i. m.* (1900) 435. o., idézi: Takács Péter: A szuverenitás mint az állam fogalmi megragadásának kategóriája, in: Cserny Ákos (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére*. Nemzeti Közszerződési és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013, 552. o.

²⁷ Jellinek: *i. m.* (1900) 441., 453–454. o. Idézi: Takács: *i. m.* (2013) 552. o.

²⁸ Jellinek: *i. m.* (1900) 445., 461. o. Idézi: Takács: *i. m.* (2013) 552. o.

Jellinek szerint a terminológia születésének történetét tekintve a francia királyok hatalmának elismertetése körüli erőfeszítések a legfontosabb körülmények. A francia uralkodók három különböző hatalmi tényezővel vívtak meg, hogy uralmuk önállósága megteremtődhessen: saját államterületük nagyuraival *belül*, a Német-római Birodalommal és az egyházzal *kívül* kellett megküzdeniük.²⁹ *Belső* tekintetben ez a hatalom centralizált, szilárd kézben tartását célozta meg az egész uralmi terület fölött, míg *külső* tekintetben az ún. „univerzális hatalmak” joghatósága, meghatározó befolyása alóli függetlenedés az elérendő végcél.

A belső „fronton” folyamatos a küzdelem. Az uralkodók változó sikerrel folytattak harcot a területi és jogi széttagoltság felszámolására, joghatóságuk kizárólagosságának megteremtéséért, s ennek keretében valamennyi jogot, főként a törvényalkotás jogát, igyekeztek magukhoz vonni. A rendiség színre lépésével a helyzet tovább bonyolódott, mivel létrejött két hatalmi központ – az uralkodó és a rendi gyűlés –, amely így megvalósította a rendi dualizmust, de ettől fogva a „szuverenitás valami lebegő állapotban megoszlik a »politikai testben«”.³⁰ Viszont a vallásháborúk a belső központosítás kérdésében fordulópontot jelentettek, mivel szükségessé vált egy, a belső békét szavatoló főhatalom léte.³¹

A keresztény királyságok szuverenitására a külső veszélyt az a küzdelem jelentette, ami a két „univerzális hatalom”, a *német-római császár* és a *pápa* között zajlott a keresztény világ kizárólagos irányító hatalmának pozíciójáért. Mindkét hatalom az egyetemes irányításra tört, de éppen emiatt nem pontosan behatárolható területi alapon. Sem az egyház mint a hívők közössége nem rendelkezett olyan területtel, amelyet földrajzilag pontos határok közé lehetett volna szorítani, de a császár sem deklarált ilyet, mivel ő az egész világ urának tartotta magát („dominus mundi”).³²

²⁹ Takács: *i. m.* (2011) 295. o.; Takács: *i. m.* (2013) 552. o.

³⁰ Szűcs: *i. m.* (1983) 51. o.

³¹ Az adott korszakban lehetséges mértékig menően szükséges volt, hogy az így főhatalmat szerzett francia király vallási irányultság szempontjából ne köteleződjön el, hanem valamiféle neutrális pozíciót vegyen fel. Az uralkodónak ugyanis – főként az 1572-es Szent Bertalan-éji mérsárlást követően – mindenképpen gátat kellett vetnie alattvalói között a vallási meggyőződés alapján elkövetett gyilkolásoknak, s ennek alapján a királyok az ország közösségét érintő ügyek eldöntésekor vallási kérdésekben semleges magatartást vettek fel. Takács: *i. m.* (2011) 296. o.; Takács: *i. m.* (2013) 553. o.

³² Sashalmi: *i. m.* (2006) 13. o. Ennek kapcsán *Stein* leírja, hogy a XII. század közepén Barbarossa Frigyes a jogtudós Bulgarust és Martinust kérdezte arról, hogy *ő-e a világ ura* a római törvények szerint. Bulgarus azt válaszolta, hogy a magántulajdon vonatkozásában a császár nem a világ ura, Martinus viszont a császárt a világ teljes urának tartotta. Martinus ezért a válaszáért megkapta a császár lovát, Bulgarus viszont semmi ellenszolgáltatásban nem részesült. – Frigyes fia, VI. Henrik császár a bolognai Lothartól és Azótól kérdezte meg azt, hogy a legfelső hatalom, az imperium vajon egyedül a császárt illeti-e, vagy más közhivatalnokokat is megillet. Lothar a császár által elvárt választ adta: a ró-

A két hatalom küzdelme végül is nem vezetett sem egyikük végső győzelméhez, sem a cél, az egyetemes hatalom eléréséhez. A reformáció aztán végképp leveszi a napirendről az egy univerzális hatalom megvalósításának kérdését, így a szuverenitás megteremtését ettől fogva már ez a külső veszély nem fenyegeti.

Jellinek e belső és külső küzdőtéren folytatott uralkodói harcok közül eszmei-ideológiai szempontból az egyházzal, míg gyakorlati szempontból a német-római császárral kapcsolatos frontot tartja a legfontosabbnak. Érvelése szerint a francia uralkodóknak a pápához és a császárhoz fűződő viszonyában keresendő hatalmuk szuverenitás-tudatának eredete. A folyamat végén úgy gondoltak a francia uralkodóra – később a modern értelemben vett államra –, mint akinek hatalma a legfőbb, másból le nem vezethető, nincsenek „idegen kötelékei”, nem ismeri el más hatalmak beavatkozási lehetőségét, vagyis független.³³

A monarcha szuverén uralma elméleti alátámasztásának gyökerei a pápai hatalomfelfogás, a *plenitudo potestatis*, azaz a „hatalom teljessége” kánonjogi elméletének megalkotásáig nyúlnak vissza.³⁴ A római jog XI.

mai jogi szövegek csak a császárt említik egyedüli imperatornak, és csak övé az imperium. Azo viszont egy hosszabb levezetést adott. Abból indult ki, hogy az imperium az alapja a *iurisdicchio* jogosítványának, ami az igazság eldöntésének jogát tartalmazza. A legfelső döntés egyedül a császár kezében van, de a városok bírái is rendelkeznek juriszdikciós, azaz igazságszolgáltatási hatalommal, ezért Azo végkövetkeztetése az volt, hogy a császáron kívül más közhivatalnokok is rendelkezhetnek imperiummal. – Azo érvelését arra alapította, hogy a főbb közhivatalnokok *jurisdicchio*s hatalmának alapja a polgárok összességének („universitas”) jóváhagyása. Amennyiben a császár hatalma a *lex regia* közvetítésével a néptől ered, akkor ugyanígy a nép hozzájárulásán kell nyugodnia minden legitim uralomnak. A korábbi glosszátorok ezt kissé szűkebben értelmezték, mivel úgy tartották, hogy a nép a már egyszer a császárra ruházott törvényalkotó jogkört nem vonhatja vissza. Azo viszont megkülönböztette az *individumok sokaságaként* felfogott népet a *közösségként* felfogott néptől. Az *individumok sokaságaként* felfogott népet Azo szerint a *lex regia* tényleg kizárja a törvényalkotó jogkörből, viszont a *nép mint universitas*, azaz közösség, birtokában marad a törvényhozó hatalomnak. Ennek alapján a császárnak ugyan több hatalma volt *minden egyes embernél*, de nem volt több hatalma a *nép egészénél*. Ezzel Azo a római jogból levezette az itáliai városállamok császártól való függetlenségének jogalapját, és felállította azt az alaptételt, hogy *a maga királyságában minden király ugyanazon jogosítványokkal rendelkezik, mint a császár a birodalmában*. Stein végkövetkeztetése: ekként használták fel a korban a iustinianusi jogot a törvényhozó hatalom forrásáról szóló különböző nézetek alátámasztására. Stein, Peter: *A római jog Európa történetében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 81–82. o.

³³ Takács: *i. m.* (2011) 295–296. o.; Takács: *i. m.* (2013) 552. o.

³⁴ Molnár Péter forrásokban gazdag tanulmányából meg tudhatjuk, hogy a római jogban a teljes körű felhatalmazást jelentő „plena potestas” egyházi variánsaként születik a „plenitudo potestatis” kifejezés. Az első előfordulása Nagy Szent Leó pápa (440–461) egyik levelében található, de még nem egyértelműsíthető tartalommal. IV. Gergely pápa egy 833-as körlevelében viszont már azt írja, hogy

századi „újrafelfedezése” a bolognai glosszatoriskola tudósai által azt eredményezte, hogy a hatalomról való gondolkodás visszatért az antik forrásokhoz, s elősegítette – Szűcs Jenő szavaival szólva – „a politikum kihámozását a teológiából, lehámozva és végleg a szemébe dobva a hatalom köré tapadó »barbár« képzetek foszlányait is”.³⁵ A római jog anélkül biztosította a politikaelmélet és a jogi gondolkodás alapját képező, általánosan elismert elveket egész Európában, hogy ezzel a helyi jogok tényleges érvényét kétségessé tette volna.³⁶ Legitimációját egyrészt *hatalmas formális tekintélye*, másrészt a minden elképzelhető jogrendszert felülmúló *technikai-dogmatikai és tartalmi fölénye* adta.³⁷ A római jog elvei így átszivárogtak a kánonjogba, s köztük az az elv is, amely a pápa abszolút hatalmának (*potestas absoluta*) alátámasztására szolgált: *Princeps legibus solutus est* – a princepsz a törvények felett áll. A római jogi levezetés szerint ugyanis a császár törvényei szentek (*sacrae*) és örök érvényűek (*in omne aevum*),³⁸ az ő akarata az egyedüli törvény: *Quod principi placuit, legis habet vigorem* – ami a princepsnek tetszett, az törvényerővel rendelkezik.³⁹ Innen már csak egy lépés a császár *törvények-felettsége*: az, hogy ő

a római egyház birtokolja a „plenitudo potestatis”-t, amivel a többi egyház fölött teljes joghatósága van, s ezt a joghatóságot a helyi egyházak csak részlegesen („in partem sollicitudinis”) és pápai felhatalmazás meglétében gyakorolhatják. Ezzel az érveléssel az Egyházon belüli minden legitim hatalom egyetlen evilági forrásává nyilvánítja magát a pápa. E két idézett forráshely ismert és gyakran hivatkozott volt a XI. század kánonjogászai között. A végső legitimációt a *plenitudo potestatis* – *in partem sollicitudinis* fogalompár fenti értelemben vett használatához *Clairvoux-i* Szent Bernátnak egykori tanítványához, III. Jenő pápához 1150 körül írt *De consideratione* című traktátusa adta meg. „Mások meghívása a gondoskodás egy részére, a tiéd annak teljességére vonatkozik. Mások hatalmát bizonyos határok korlátozzák: a tiéd azokra is kiterjed, akiknek hatalma van mások felett.” Idézi: Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története. 300–1450*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 159. o. Ezt a legitimációt és értelmezést mélyítették el a kánonjog terén aztán III. Ince dekretálisai, így a XIII. század elejére a „plenitudo potestatis”-t már úgy fogta fel a pápaság, mint a pápa azon teljes hatalmát, amelyben a pápaság a pozitív egyházi jog – a világiakra is érvényes – egyetlen evilági forrása, mely ezt a teljes hatalmat az evangéliumok és az Egyház által elfogadott egyéb hitigazságok normatív keretei között gyakorolja. Molnár Péter: *A plenitudo potestatis fogalom használatának kezdetei*, in: Gedő Éva – Horváth Emőke (szerk.): *Hatalom, legitimáció, ideológia. Történeti tanulmányok*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2007, 68–70. o.

³⁵ Szűcs: *i. m.* (1983) 34. o.

³⁶ Stein: *i. m.* (2005) 91. o.

³⁷ Stein: *i. m.* (2005) 83. o.

³⁸ C. Const. „De emendatione codicis”; C. Const. „Omnem”, 11.; D. Const. „Tanta”, 23.

³⁹ D. 1. 4. 1.; Inst. 1. 2, 6. Canning megjegyzi, hogy ez az Ulpianustól származó szakasz eredetileg valószínűleg azt jelentette, hogy valahányszor kétely merült fel a törvényt illetően, a császári értelmezés a megfelelő. Canning: *i. m.* (2002).

legibus solutus – fel van mentve a törvények alól.⁴⁰ Canning arra hívja fel a figyelmet, hogy a császár felmentése a saját egyetemes tekintélyéből fakadó törvények alól, azaz a *legibus solutus* ideája a késő középkori szerzők gyakori hivatkozási alapjául szolgált, amit az uralkodó abszolút hatalmának alátámasztásául a római jog „szentesítéseként” használtak fel.⁴¹

A szuverenitás fogalma a modern állam születésével párhuzamosan szilárdult meg, abban az időszakban, amikor a birodalmak kora lehatárolt fázisba került, és az egymással egyenrangú államok felfogása kezdett megszilárdulni. Ekkor vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy az állam olyan dolog, amiből fogalma szerint több létezhet, vagyis *multum tantum*, s ezt a minőséget a szuverenitás fogalma kiválóan alátámasztotta a függetlenség és a formális egyenlőség hangsúlyozásával.⁴²

Míndez aztán már csak egy koherens ideológiai kifejtésre várt, ami aztán be is következett Jean Bodin szuverenitás-fogalmának megalkotásával. Bodin 1576-os munkájában (*Les six livres de la République*) a következő főbb pillérek mentén határozza meg a szuverenitást. „A szuverenitás [*souveraineté*]⁴³ egy állam állandó és abszolút hatalma”,⁴⁴ „az uralkodó fel van mentve a törvények alól; a törvény szó latinul a szuverenitás birtokosának parancskibocsátási jogát is tartalmazza;” „az uralkodót nem kötik elődeinek törvényei, még kevésbé függ azoktól a törvényektől és rendeletektől, amelyeket ő maga hozott”; „az isteni és természeti törvényeknek a föld összes uralkodói alá vannak vetve (...), a szuverén ural-

⁴⁰ D. 1. 3. 31 (Ulpianus).

⁴¹ Canning: *i. m.* (2002) 23–24. o. Ugyanez a véleménye Kenneth Penningtonnak is: Pennington, Kenneth: *The Prince and the Law, 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*. University of California Press, Los Angeles, 1993, 77–90. o.

⁴² Takács: *i. m.* (2011) 296. o.; Takács: *i. m.* (2013) 553. o.

⁴³ A *souverain* szót már Beaumanoir francia jogász alkalmazza a XIII. század végén, s ezt felhasználva hozta létre Bodin az új kifejezést, amit Sashalmi a *maiestas* francia megfelelőjeként azonosít. Sashalmi: *i. m.* (2006) 16–17. o. Takács Péter értékelése szerint a kifejezés etimológiai háttere roppant bonyolult. Ősforrásnak az ófrancia *souverain* szó tűnik – aminek jelentése „felség” –, amely feltehetőleg a *superanus* (fő, felső) fokozott alakjából eredeztethető. Jellinek megjegyzése, hogy a komparatív *souverain* (nála: felsőbb) Bodinnél vált superlatívussá (legfelsőbb), a *superioritas* pedig *suprema potestasszá* (legfőbb hatalommá). Aztán a Bodin által „véglegesített” kifejezés – a *souveraineté* – a XVIII–XIX. században vált használatossá a legkülönbözőbb nyelvekben. Takács: *i. m.* (2011) 294–295. o.; Takács: *i. m.* (2013) 551. o. A fogalom Bodin előtti használatára utal Paravicini, aki Merész Károly burgundi hercegről (uralkodott: 1467–77) írta: „Nem kellett azonban magától megtagadnia... a »*mon souverain seigneur*« megszólítást vagy az ünnepélyes okmányok napmegjelölést nélkülöző új formáját (ilyeneket eddig csak a francia királyi kancellária állított ki).” Paravicini, Werner: *Merész Károly*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 61. o.

⁴⁴ Bodin, Jean (1576): *Az államról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 73. o.

codók és fejedelemségek abszolút hatalma semmiképpen nem terjed ki az isteni és természeti törvényekre”.⁴⁵

Bodin az uralkodó személyében testesíti meg a szuverenitást. Grotiust követően Hobbes 1651-es korszakalkotó könyve, a *Leviatán* teszi át egyértelműen a szuverenitást a monarcha személyéről a személytelen államra. Megfogalmazásában: „...az egyetlen személlyé egyesült sokaságot ÁLLAMNAK, latinul CIVITASNAK nevezzük... az állam lényege... – hogy meghatározzuk – egyetlen személy, akinek cselekedeteit illetően egy nagy emberi sokaság minden egyes tagja egymással kötött kölcsönös megállapodás alapján megbízónak tekinti magát avégett, hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogy célszerűnek tartja. És e személy megtestesítőjét uralkodónak hívjuk, akiről azt mondjuk, hogy *felségjogai* vannak, és a többiek mind *alattvalói*.”⁴⁶ Másutt az államot – s benne a szuverenitást – plasztikusan így jeleníti meg: „...a NÉPKÖZÖSSÉGNEK vagy ÁLLAMNAK (latinul CIVITASNAK) nevezett nagy LEVIATÁNT, ez pedig nem egyéb, mint mesterséges ember, bár természetes mintaképénél – amelynek védelmére és oltalmazására szánták – jóval nagyobb méretű és erejű; s benne a szuverenitás a mesterséges lélek, amely az egész testet élettel tölti meg, és mozgatja”.⁴⁷

Az így megszületett modern államfogalom lényegi eleme az a jogilag körülhatárolt rend, amely egyértelműen elkülönül a hatalmat gyakorlóktól és a hatalomnak alávetettektől is, és ez az elszemélytelenített közhatalom áll egy meghatározott területen a politikai hierarchia csúcán, s tárgya az e területen lévő népesség hűségének.⁴⁸

Íme, előttünk áll teljes fegyverzetében a modern államfogalom!

A szuverenitás-elméletek kapcsán három kérdést kell legfőképpen megvizsgálni:⁴⁹ (a) mi/ki a szuverenitás alánya, (b) mi a szuverén hatalom jellemzője, (b) mi a szuverenitás tartalma.

A szuverenitás *alanyának* tekinthető az egyeduralkodó, a nép, a nemzet, a parlament, az állam, a Szent Korona stb.⁵⁰ A XVI. században Jean

⁴⁵ Bodin: *i. m.* (1987) 78–80. o.

⁴⁶ Hobbes, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. 1. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, 209. o.

⁴⁷ Sashalmi: *i. m.* (2006) 16–17, 20. o.

⁴⁸ Hobbes: *i. m.* (1999) 69. o.

⁴⁹ Takács: *i. m.* (2011) 297. o.

⁵⁰ Az *egyeduralkodói*, más néven *fejedelmi szuverenitás* tanának kidolgozója Bodin, s ugyanezen az alapon áll Grotius és Spinoza is. Rousseau a fejedelem helyébe a népet teszi, s *A társadalmi szerződés* című 1762-es művében alapozza meg a *nép-szuverenitás* koncepcióját. A francia forradalom kezdetén, 1789. augusztus 26-án kiadott *Az ember és a polgár jogainak deklarációja* már nem a nép, hanem a *nemzet szuverenitásáról* ír, s ezzel vette kezdetét a modern nemzeteszmé térhódítása. Az *angolok* más utat jártak be, mikor is a szuverenitás hordozójának a *parlamentet*

Bodin, a szuverenitás „atyja” a főhatalom tényleges gyakorlójának a királyt tartja, vagyis Bodin az *uralkodót* tekinti a szuverenitás alanyának.⁵¹

A szuverenitás legfőbb *jellemzői* közé tartozik, hogy *független*, alanyát más hatalom nem korlátozza.⁵² A függetlenséget az állam külső viszonylataiban használják, és ez a nemzetközi jogi értelmű szuverenitás. A következő jelző, a szuverenitás *legfelsőbb volta* úgy bontható ki, hogy ami legfőbb, az másból le nem vezethető (Bodinnél: „nincsenek idegen kötelek”), s mindez az állam belső hatalmi viszonyában használatos – ez az alkotmányjogi szuverenitás. Emellett a szuverenitás még *korlátlan* és *korlátozhatatlan*, ami jogi korlátozhatatlanságot jelöl, azaz jogi értelemben véve nincs és nem is lehet ellene apelláta. További jellemzője, hogy *egységes* és *oszthatatlan*, *elidegeníthetetlen* és *átruházhatatlan*, valamint *állandó* és *kizárólagos*.⁵³

A szuverenitás *tartalma* tekintetében arról van szó, hogy a gyakorlója milyen jogokkal rendelkezik. Bodin *kilenc ismertetőjegyet* sorol fel, amit a mai napig elfogadnak a szuverenitás tartalmának vizsgáloi klasszikus alapvetésként.⁵⁴ Bodin elsőként és alapvetőként a *törvényhozást* jelöli meg.⁵⁵ A szuverént a *törvényhozói minőségében* a további jogok illetik

tartották. A *németek* a XIX. században eljutottak az *államszuverenitás* megfogalmazásáig, melyet először a „göttingeni hetek” két tagja, *Albrecht* és *Dahlmann* írt le, majd *Hegel* határozta meg a legszabatosabban. Végül hazai kötődése okán említjük meg a *Szentkorona-tant*, melyben a *Szent Korona* a felségjogok hordozója és *szuverenitás alanya*. Lásd minderről Takács: *i. m.* (2011) 296–297. o.; Takács: *i. m.* (2013) 554–557. o.; és Dezső: *i. m.* (2007) 121–122. o.

⁵¹ „Mivel Isten után a földön nincs nagyobb a szuverén uralkodóknál, kiket helytartóul állított, hogy a többi embernek parancsoljanak, feltétlenül tekintetbe kell vennünk e mivoltukat, hogy teljes engedelmisséggel tiszteljük és becsüljük méltóságukat, hódolattal beszéljünk róluk és érezzünk irántuk; mert aki szuverén uralkodóját megveti, Istent veti meg, kinek ő földi képmása.” Bodin: *i. m.* (1987) 115. o.

⁵² Takács: *i. m.* (2011) 300. o. „A szuverenitást semmi sem korlátozza, sem hatalomban, sem időben, sem hatáskörben.” Bodin: *i. m.* (1987) 75. o.

⁵³ Takács: *i. m.* (2011) 300–302. o. „Ezek a jegyek minden uralkodó sajátjai, (...) természetüknél fogva elidegeníthetetlenek, átruházhatatlanok, elévülhetetlenek.” Bodin: *i. m.* (1987) 124. o.

⁵⁴ Takács: *i. m.* (2011) 305–306. o.

⁵⁵ „A szuverén uralkodó első ismertetőjegye, hogy törvényt szab mindenkinek általában és kinek-kinek egyénenként.” Bodin: *i. m.* (1987) 117. o. „A törvény ereje attól ered, akié a szuverenitás, és aki a törvény erejét megadja e szavakkal: MONDTUK ÉS PARANCSOLTUK, MONDJUK ÉS PARANCSOLJUK stb. stb., és a végén az utasítás szavai: ÍGY ADJUK PARANCSBA MINDENKINEK stb., amit a császárok így fejeztek ki: SANCTIMUS, s ezt csak a főhatalom birtokosa mondhatta.” Bodin: *i. m.* (1987) 116. o. „A törvényhozásnak és a törvények eltörlésének a joga a kihirdetés és módosítás jogát is tartalmazza.” Bodin: *i. m.* (1987) 118. o. A jog mint *ars* szerves egységet képez, amelyet a szuverén állam hoz létre. Ezt a Bodin által is vallott teóriát osztották az ún. humanista jogtudomány képviselői is, jelesül Budé, Connan, Le Duaren, Coras, Baudouin, Doneau és Le Caron. Lásd Hamza

meg: a súlyok és mértékegységek megállapításának joga, az adóketési jog, a pénzverés joga.⁵⁶ A szuverén külügyi jogosítványa a hadüzenet és békekötés joga,⁵⁷ amely külügyi jogosítványba beleértendő a diplomáciai követ küldésének, fogadásának joga is. A szuverént megilleti továbbá a legfőbb hivatalnokok kinevezésének joga,⁵⁸ a legfőbb bíraskodás joga,⁵⁹ valamint a kegyelmezési jog.⁶⁰ Végül, de nem utolsósorban a szuverént megilleti a hódolat fogadása, annak elvárása, hogy kellő tisztelettel forduljanak felé.⁶¹

Bodin munkásságától kezdődően a szuverenitás eszméje napjainkig hatóan összekapcsolódott az államéval.⁶² A francia teoretikus nyomán a jogtudomány a szuverenitás tekintetében kettős megkülönböztetéssel él:

- belső, alkotmányjogi szuverenitás, amely az állam területén lévő lakosság tekintetében a legfőbb hatalmat, illetve az általa alkotott jogszabályokat jelenti,
- külső, nemzetközi jogi szuverenitás, amely a nemzetközi államrendszer tekintetében az állam saját államiságának, függetlenségének megjelenítődsét mutatja meg.⁶³

Gábor: A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció, in: *Állam- és Jogtudomány*, 2005/1–2. szám, 12. o.

⁵⁶ „A törvényhozásnak és a törvények eltörlésének e joga tartalmazza a szuverenitás összes többi jogait és ismertetőjegyeit, úgyhogy tulajdonképpen ez a szuverenitás egyetlen ismertetőjegye, mivel az összes többi jogot magába foglalja.” Bodin: *i. m.* (1987) 119. o. „Ami a pénzverésnek (...), az adók kiszabásának, valamint az adófizetési kötelezettség alól való felmentésnek a jogát illeti, az is a törvényhozó hatalomtól függ.” Bodin: *i. m.* (1987) 124. o.

⁵⁷ „A főhatalom egyik legfontosabb ismertetőjegye a háborúindítás és a békekötés joga.” Bodin: *i. m.* (1987) 119. o.

⁵⁸ „A szuverenitás harmadik ismertetőjegye a legfőbb kinevezésének joga, amelyet a fő tisztségviselők esetében sem vonnak kétségbe.” Bodin: *i. m.* (1987) 120. o.

⁵⁹ „A szuverenitás egy másik ismertetőjegye a legfőbb bíraskodás, amely most és mindig is a szuverenitás egyik legfontosabb joga volt.” Bodin: *i. m.* (1987) 121. o.

⁶⁰ „A szuverenitás következő ismertetőjegye tartalmazza a megkegyelmezés jogát”. „Bár I. Ferenc király kegyelmezési jogot adott az anyjának, az udvar azonban figyelmeztette a királyt, hogy ez a szuverenitás ismertetőjegyeinek egyik legszebbike, amelyet a felségjog megcsorbítása nélkül nem lehet átadni alattvalónak; mikor az anyakirálynő megtudta ezt, lemondott e kiváltságról, és még mielőtt felkérték volna rá, visszaadta az okmányt a királynak.” „A szuverén uralkodó nem adhat kegyelmet az isteni törvényben foglalt büntetés alól, még kevésbé adhat felmentést Isten törvénye alól, amelynek ő maga is alávetettje.” Bodin: *i. m.* (1987) 122–123. o.

⁶¹ „Elégé nyilvánvaló, hogy a Felső megszólítás csak a szuverén uralkodót illeti meg.” Bodin: *i. m.* (1987) 124. o.

⁶² Paczolay: *i. m.* (1994) 29. o.

⁶³ Dezső: *i. m.* (2007) 122. o.; Paczolay: *i. m.* (1994) 29. o.; Hargitai József: *Jogi fogalomtár*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005, 1422. o.

A szuverenitás kialakuló teóriájának rövid bemutatását követően egy kora újkori, ráadásul hazai példát villantanék fel: az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi jogi legitimitásának kérdését.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KÜLSŐ SZUVERENITÁSA

A kora újkorban, a XVI–XVII. században a nemzetközi szokásjog alakította az államelismerés jogintézményét, és az államelismeréssel kapcsolatban kialakult nemzetközi jogi alapelvek az elmélet kifejezett írásba foglalása nélkül is már de facto alkalmazásban álltak. Mindezek alapján mielőtt rövid villanófénybe helyezném Erdély külső szuverenitásának, azaz nemzetközi jogi legitimitásának alakulását, szükséges bemutatni az államelismerés nemzetközi jogi értelmezését. Emellett szükségesnek érzem annak kifejezett hangsúlyozását, hogy az államok elismerésével kapcsolatban nem mostani fogalmainkat, szabályainkat igyekszem 400–500 évvel ezelőtti helyzetre visszavetíteni, hanem itt valójában évszázadok óta kialakult és szokásjogi szabályokban megtestesülő normákról van szó, amelyeket bizonyos esetekben szerződéses szabályokba öntöttek. A normák kodifikálása azonban természetesen nem érinti azok szokásjogi érvényesülését.

„Az elismerés olyan ténybeli helyzetek elfogadása, amelynek jogi jelentőséget tulajdonítanak. Az államiság létrejötté tekintetében az elismerést lehet konstitutív vagy deklaratív hatályúnak tekinteni.”⁶⁴ A Shaw meghatározásában konstitutív és deklaratív hatály az elismerés joghatását jelenti, amely elnevezések az államelismerés tekintetében kialakult két fő elméletet jelentik. A konstitutív teória szerint az új állam csak az elismeréssel szerez nemzetközi jogalanyiságot, és az elismeréssel válik a nemzetközi jogközösség tagjává. Az elmélet szélsőségesebb hívei szerint az elismerés egyenesen államot keletkeztető aktus.⁶⁵ A deklaratív teória

⁶⁴ Lásd erről Shaw: *i. m.* (2009) 185. o. Kelsen az államelismerés tekintetében megkülönböztet egy jogi aktust (az elismerő állam megállapítja az elismert állam nemzetközi jogi értelmű államiságát) és egy politikai aktust (az elismerő állam politikai kapcsolatba kíván lépni az elismert állammal). Ugyanígy nézetben van Verdross és Kunz is. Nagy Károly megállapítja, hogy az államelismerés fogalmával kapcsolatosan nem alakult ki egységes definíció, ezért az elismerés joghatásait kell vizsgálni. Nagy Károly: *Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XIV. Fasciculus 6. Szegedi Tudományegyetem József Attila Állam- és Jogtudományi Kara, Szeged, 1967, 22–23. o.

⁶⁵ Shaw: *i. m.* (2009) 342. o.; Nagy: *i. m.* (1967) 23. o.; Crawford, James: *The Creation of States in International Law*. Oxford University Press, Oxford, 2006, 4. o. A nézet főbb képviselői Kelsen, Oppenheim, Lauterpacht, Triepel, Kelsen, Buza László és Flachbart Ernő. Nagy Károly: *Nemzetközi jog*. Püski Kiadó, Budapest, 2009, 106. o.; Nagy: *i. m.* (1967) 23. o. Nagy Károly saját elméletet dolgozott ki

szerint az elismerés nem létesít jogokat, csupán egy pusztán kinyilvánítás, amelynek tulajdonképpen semmilyen joghatása nincs, csak politikai jellegű deklaráció, vagyis az állam az elismeréstől függetlenül válik nemzetközi jogalannyá.⁶⁶

Az államelismerés területén nincs kodifikált norma, így a nemzetközi szokásjog alapján kell meghatározni az alapvetően politikai jellegű egyoldalú elismerési aktus joghatásait. Az állam tényleges létrejöttét nem követi feltétlenül az elismerés, a nemzetközi közösség egyes tagjai különböző időben adhatják meg az elismerést, sőt egyesek hosszú időn keresztül megtagadhatják. A nemzetközi szokásjog alapján azonban az a gyakorlat, hogy tényleges nemzetközi jogi legitimációhoz a nemzetközi közösség több tagja részéről származó elismerés szükséges.

Az állam elismerése rendszerint a már előbb fennálló államok egyoldalú nyilatkozatával történik meg. Az *elismerés* tehát ilyen módon az *egyoldalú jogügylet* kategóriájába tartozik.⁶⁷

Az elismerés *terjedelem* szerint háromféle lehet:

- *De facto elismerés*: korlátozott és ideiglenes jellegű elismerés, melyet bizonyos idő elteltével mindig a *de iure* elismerés követ – amennyiben az új állam tartósan fennmarad –, vagy követheti az elismerés visszavonása is.
- *De iure elismerés*: végleges és teljes hatályú elismerés. Amennyiben konkrétan nem jelölik meg, hogy milyen típusú az elismerés, akkor azt mindig *de iure* elismerésnek kell tekinteni. Ha az államok diplomáciai képviselőket állítanak fel az új államban, akkor ez *de iure* elismerésnek minősül.
- *Ad hoc elismerés*: amikor két állam között hivatalosan az el nem ismerés jogi állapota áll fenn, de egy konkrét ügy elintézése céljából az egyik állam mégis kénytelen a másikkal kapcsolatba lépni.⁶⁸

1967-ben az államelismerés kapcsán. Az elismeréssel válik teljessé az új állam nemzetközi cselekvőképessége, mert innentől kezdve köthet szerződéseket. Az elismerő nyilatkozat után veszik figyelembe az elismert állam törvényeit, belső jogszabályait. Az elismert állam rendelkezhet azzal a külföldi vagyonával, ami az elismerő állam területén van. Az elismerés automatikus következménye az állampolgárság elismerése is. Az elismerés politikai következménye a normális diplomáciai kapcsolatok létrejötte az államok között. Nagy: *i. m.* (1967).

⁶⁶ Shaw: *i. m.* (2009) 342–343. o.; Nagy: *i. m.* (1967) 24. o.; Crawford: *i. m.* (2006) 4–5. o. Az 1933. évi montevideói egyezmény is kimondja, hogy az állam politikai létezése független elismerésétől. Azonban Nagy Károly úgy látja, hogy ez a fel fogás sem teljesen helyes, mert követői nem tudták megmagyarázni, hogy ha az elismerésnek nincs semmilyen joghatása, akkor miért van rá szükség egyáltalán. A nézet főbb képviselői Brielly és Scelle. Nagy: *i. m.* (2009) 106. o.

⁶⁷ Nagy: *i. m.* (1999) 106. o.

⁶⁸ Nagy: *i. m.* (1967) 46–55 o.; Nagy: *i. m.* (1999) 108., 110. o.

Az állam elismerésének *módja* lehet *egyéni* – ami a leggyakoribb – vagy a ritkábban előforduló *kollektív*. A kollektív elismerés nemzetközi konferencián történik, illetve nemzetközi szerződésben deklarálódik. Mindkét elismerési mód egyaránt az abban részt vevő államok külön-külön aktusának számít, de a kollektív elismerést az államok egy időben, egymás szándékáról tudva és arra tekintettel valósítják meg.⁶⁹

Az elismerés két *formában* történhet. (a) A *kifejezett* elismerés: az elismerő nyilatkozatot egy másik állam által küldött nyilatkozat, jegyzék, irat vagy egy vele kötött szerződésbe kifejezetten belefoglalt pontja jelenti. (b) A *hallgatólagos* elismerés: olyan magatartás, amelyből kétségtelenül megállapítható az elismerési szándék. Fajtái: diplomáciai képviselők küldése és fogadása; két állam nemzetközi szerződéskötése; többoldalú nemzetközi szerződésben való részvétel (a két utóbbi kategóriát úgy kell érteni, hogy a szerződést anélkül kötik, hogy az elismerést egyetlen pontban is kifejezetten megjelenítenék); az állam elismerése egyéb konkludens tények útján.⁷⁰

Mivel az elismerő állam szuverén politikai aktusa az elismerés megadása, ennél fogva az államelismerés kapcsán nem jött létre olyan nemzetközi jogi szabály, amely egyértelműen meghatározná az elismerés *időpontját*. Általános gyakorlat szerint az elismerés visszaható hatállyal bír az elismert új állam tényleges létrejöttének időpontjára.⁷¹

Az államelismerés fentiekben kifejtett nemzetközi jogi értékelése alapján az Erdélyi Fejedelemség államiságának nemzetközi jogi legitimitációját, azaz a szuverenitás külügyi vonatkozásait „hosszú úton, lépészetes menetben”, több elemből lehet megalkotni, s véleményem szerint mindezek az összetevők eredményezik az erdélyi állam nemzetközi elismerését.

Bodin munkája IX. fejezetében a következőt tárgyalja: „Az adófizető, avagy hűbéres uralkodóról, arról, hogy szuverén-e, és a szuverén uralkodók közti rangbéli elsőbségről”. Itt fejt ki azt a véleményét, „hogy ha más függőség nem áll fenn, a védnökség alatt álló uralkodók megőrzik a szuverenitást, még ha egyenlőtlen szerződést kötöttek is, amely arra kötelezi őket, hogy védelmezőjük iránt a legnagyobb tisztelettel viseltessenek”. Az alárendeltséget hat fokozatba sorolja, ahol az „első az adófizető uralkodó, aki (...) a szuverenitás minden jogát fenntartja magának, semmiféle más függőségi viszonyban nem áll azzal, akinek az adót fizeti”.⁷²

⁶⁹ Nagy: *i. m.* (1967) 56. o.; Nagy: *i. m.* (1999) 109. o. Az első ilyen kollektív államelismerésnek minősült az 1648-as vesztfáliai békeszerződésben Svájc és Hollandia államiságának elismerése és arra nemzetközi garancia vállalása.

⁷⁰ Nagy: *i. m.* (1967) 67–81. o.; Nagy: *i. m.* (1999) 109. o.

⁷¹ Nagy: *i. m.* (1967) 83. o.; Nagy: *i. m.* (1999) 110. o.

⁷² Bodin: *i. m.* (1987) 105.o.

Hugo Grotius 1624-es, *De iure belli ac pacis*⁷³ című művében a jogot új rendszerbe állítja, mikor is meghatározza a természetjogot,⁷⁴ amelyet elhatárol az erkölcsötől, valamint a tételes jogtól,⁷⁵ amelyet aztán szűkebb értelemben belső állami jognak,⁷⁶ míg tágabb értelemben nemzetközi jognak⁷⁷ nevez el. Fontos megállapítást tesz egy jog meglétének az elfogadhatósága, elismerhetősége terén: „A nemzetközi jog bizonyítása ugyanúgy történik, mint az íratlan belső állami jogé, vagyis huzamos gyakorlat és a szakemberek tanúsága alapján.”⁷⁸ Tehát Grotius álláspontja szerint a hosszabb idejű gyakorlatból és e gyakorlat szakmai tanúsításából fakadhat a nemzetközi jogi legitimáció.

Grotius úgy határozza meg a szuverenitást, hogy „azt a hatalmat nevezik legfőbbnek, amelynek cselekedetei nincsenek más jogának alárendelve, hogy más emberi akarat döntése azokat hatálytalanítsa”.⁷⁹ Ezt a *főhatalmat* Grotius szerint az is birtokolhatja, aki egyenlőtlen szövetségi szerződést⁸⁰ köt, s ennek megnyilvánulásaként értékeli „azokat a jogokat

⁷³ Grotius, Hugo (1625): *A háború és a béke jogáról*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.

⁷⁴ „A természetjog az ész parancsa, amely megmutatja, hogy valamely cselekvésben az ésszerű természettel való összhangja vagy az összhang hiánya folytán erkölcsi helytelenség vagy erkölcsi szükségesség rejlik, és ennek következtében Isten, a természet teremtője, az ilyen cselekvést tiltja vagy előírja. (...) A természetjog olyannyira változtathatatlan, hogy még Isten sem változtathatja meg.” Grotius: *i. m.* (1960) 175–176. o.

⁷⁵ „A jognak egy más fajtája a tételes jog, amely az akaratból ered. Ez vagy emberi, vagy isteni jog.” Grotius a tételes jogot *ius voluntarium*nak nevezi, vagyis akaratától függő, nem eleve meghatározott jogot ért rajta. Grotius: *i. m.* (1960) 175., 180. o.

⁷⁶ „A belső állami jog az államhatalomtól, vagyis az államot kormányzó hatalomtól ered. Az állam pedig a jogaik élvezete és a közös előny biztosítása érdekében társult szabad emberek teljes egyesülése.” Ez Grotius állam-definíciója. Grotius: *i. m.* (1960) 181. o.

⁷⁷ „A belső állami jognál tágabb körben ható jog pedig a nemzetközi jog, vagyis az a jog, amely valamennyi vagy sok nemzet akaratából nyerte kötelező erejét.” Grotius: *i. m.* (1960) 181. o.

⁷⁸ Grotius: *i. m.* (1960) 181. o. Máshol ezt így írja le: „...ha sokan különböző időkben és helyeken egyvalamit biztosnak állítanak, akkor az általános érvényű alapra utal, amely a mi vizsgálódási körünkben nem lehet más, mint a természet elveiből levont helyes következtetés vagy a közös megegyezés. Az előbbi a természetjog, az utóbbi a nemzetközi jog körébe tartozik. Ezért mindig különösen igyekeztem a jognak e két fajtáját nemcsak egymástól, hanem egyben a belső állami jogtól is megkülönböztetni.” Grotius: *i. m.* (1960) 158–159. o.

⁷⁹ Grotius: *i. m.* (1960) 249. o.

⁸⁰ „Egyenlőtlen szövetségi szerződésen az olyan szerződést értem, amely önmagában fogva állandó előnyt biztosít az egyik félnek a másikkal szemben.” Grotius: *i. m.* (1960) 278. o.

is, amelyeket ma a védelem, oltalom és gyámolítás jogának neveznek”.⁸¹ Ennek a tételnek az alátámasztására Grotius többek között a rodoszi Andronikoszt citálja: „az egyenlőtlen felek között létrejött barátsági szerződés jellemzője, hogy az erősebb fél nagyobb megtiszteltetésben, a gyengébb pedig több segítségben részesül”.⁸² A szuverenitás meglétének kérdésében Grotius úgy foglal állást, hogy „mint ahogyan a magánpatrónus nyújtotta védelem nem szünteti meg a személyes szabadságot, úgy az állam által nyújtott védelem nem szünteti meg a függetlenséget, amely pedig szuverenitás nélkül elképzelhetetlen”.⁸³ Egy egész alfejezet (XXII.) szentel művében annak a kérdésnek a kifejtésére, mely szerint „a főhatalmat birtokolhatja az olyan szövetséges is, aki egy másiknak adófizetéssel tartozik”, s arra a következtetésre jut, hogy „semmi okot nem látok annak kétségbe vonására, hogy ilyen nemzetek szuverenitással rendelkezhetnek, habár a gyengeség bevallása valamelyest csorbítja méltóságukat”.⁸⁴

Mind Bodin, mind pedig Grotius értékelése alapján tehát egyértelműen szuverenitással rendelkezőnek kell tekinteni az Oszmán Birodalom hűbéres adófizetőjének státuszában lévő Erdélyi Fejedelemséget. Egyetértek Herczegh Gézával, hogy ez a grotiusi levezetés megegyezik a korszak, a XVI. század vége és a XVII. század nemzetközi gyakorlatával, melynek alapján a nyugat-európai államok olyan szuverenitással rendelkező állam fejének tekintették az oszmán szultán oltalma alatt álló erdélyi fejedelmeket, akikkel nemzetközi szerződéseket kötöttek, és élénk diplomáciai érintkezésben álltak – még ha nem is tekintették Erdély szuverénjét magukkal egyenrangú félnek.⁸⁵ Tehát a korabeli európai nemzetközi jog szempontjából bizonyítékként értékelhető, Grotius által perdöntőnek tartott „huzamos gyakorlat és a szakemberek tanúsága” is megáll az Erdélyi Fejedelemség szuverenitásának kérdésében.

Kettősség mutatható ki az Erdélyi Fejedelemség szuverenitása megítélésének tekintetében a korabeli Európában, hiszen az oszmánok egyértelműen vazallus, alávetett, azaz nem szuverén államnak tekintették Erdélyt, viszont a nyugat-európai keresztény államok az európai nemzetközi jog legitím alanyaként bántak a fejedelemséggel, amellyel folyamatos és közvetlen diplomáciai érintkezést tartottak fenn, illetve amellyel az oszmánok bevonása nélkül kötöttek szabályos, mindkét oldal

⁸¹ Grotius: *i. m.* (1960) 279. o.; Herczegh Géza: Bethlen Gábor külpolitikai törekvései, in: Kovács Kálmán (szerk.): *Bethlen Gábor élete és kora*. ELTE, Budapest, 1980, 37–48. o.; Herczegh Géza: *Magyarország külpolitikája 896–1919*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987, 124. o.

⁸² Grotius: *i. m.* (1960) 279. o.; Herczegh: *i. m.* (1980) 37. o.; Herczegh: *i. m.* (1987) 124. o.

⁸³ Grotius: *i. m.* (1960) 280. o.

⁸⁴ Grotius: *i. m.* (1960) 285–286. o.; Herczegh: *i. m.* (1980) 37. o.; Herczegh: *i. m.* (1987) 124. o.

⁸⁵ Herczegh: *i. m.* (1980) 37. o.; Herczegh: *i. m.* (1987) 124. o.

által aláírt és ratifikált nemzetközi szerződéseket⁸⁶ – vagyis *szuverén államként kezelték*. Ezt a felfogást erősíti meg Sir Thomas Roe, aki konstantinápolyi angol követként ezt írta 1625-ben: „(Bethlen) Gábor egy szabad fejedelem, mi is annak tartjuk, és ő is így értékeli magát; noha *adót fizet* a szultánnak, ettől még *nem alattvalója*.”⁸⁷

Az angol követ Erdély legnagyobb fejedelmére, Bethlen Gáborra hivatkozott, akinek uralkodása alatt nézetem szerint egyértelműen megszilárdult és kiteljesedett az Erdélyi Fejedelemség külső szuverenitása, azaz nemzetközi jogi legitimitációja, és Bethlen szerepe ennek a megteremtésében is egyedülálló.

Bethlen külpolitikai tevékenysége ugyanis olyan nézőpont lencséjén keresztül is vizsgálható, amely az Erdélyi Fejedelemséget európai horizontokba helyezi. Innen nézve úgy értelmezhető Bethlen Gábor működése, hogy a sűrű irányváltásoknak, sokszor megmagyarázhatatlan logikájú cselekedeteknek a magyarázata a fejedelem azon felismerése, hogy Erdélynek az európai államok színterére való kilépése és ezen országok által az erdélyi államiság elismertetésével elérhető nemzetközi jogi legitimitáció biztosítása tudja csak a két nagyhatalom közé beszorult fejedelemség helyzetét stabilizálni. Ahogy ezt R. Várkonyi Ágnes nagyon pontosan megfogalmazta: „Bethlen Gábor politikájának egyik vezérelve volt, hogy a fejedelemséget mint önálló államot elismertesse. Többször leírta: az ország belső békéjét és biztonságát hosszú távon csakis úgy teremthetik meg, ha *Erdély önálló államiságát* elismeri Európa.”⁸⁸

⁸⁶ Erdély és a nyugat-európai államok a következő két- vagy többoldalú szövetségi szerződéseket kötötték. 1595: prágai szerződés (a német-római császárral); 1620: cseh konföderáció (a Habsburg uralkodó ellen felkelt cseh rendek frissen megválasztott királyával, Pfalzi Frigyessel, valamint a cseh és az ausztriai rendekkel); 1627: westminsteri szerződés (Angliával), Hágai Szövetség (Angliával és Hollandiával); 1643: gyulafehérvári szerződés (Svédországgal); 1645: munkácsi szerződés (Franciaországgal); 1656: radnóti szerződés (Franciaországgal); 1677: varsói szerződés (Franciaországgal).

⁸⁷ Idézi Kuncevic, Lovro: Janus-arcú szuverenitás: a kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusza, in: *Korall*, 2012/48. szám, 27–28. o.

⁸⁸ R. Várkonyi Ágnes: *Europica varietas – Hungarica Varietas*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 190. o.